

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВознавства**

Випуск 9

МАК Т.Ф.,
доцент, кандидат
історичних наук

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ НАСЛІДКІВ НОРМАНДСЬКОГО ЗАВОЮВАННЯ НАЩАДКАМИ ВІЛЬГЕЛЬМА ЗАВОЙОВНИКА

Стосунки між островом і континентом протягом першого періоду середньовіччя були досить тісними, причому здебільшого зі знаком від'ємним. Більш привабливими були континентальні землі для феодалів будь-якого статусу, це не виключало боротьбу континентальних феодалів за землі Англії, навпаки робило її більш запеклою. Водночас проникнення континентальної системи стосунків на острів через завойовників наближало Англію і землі франків у своєму розвитку. Поєднання в одній державі Англії і земель майбутньої Франції - середньовічна реальність, хоча на момент об'єднання вони мали досить мало спільних рис.

Першу спробу стати правителем Англії здійснив герцог Вільгельм Завойовник, і вона вдалась. М.М. Горелов у своєму дослідженні «Датское и нормандское завоевание Англии в XI веке» зазначає: «Тут зіштовхнулись два найбільш відмінних політико-соціальних утворень: - Англія - по суті, вже англоскандинавська держава, уламок імперії Кнута, що нещодавно розпалась, в якій ще зберігались свіжі спогади про його царювання і Нормандія - оплот феодално-французьких в широкому сенсі слова традицій, причому у їх найбільш прогресивному варіанті (відсутність феодалної анархії, сильна герцогська влада, відмінна організація військових сил і церкви)» [4, с.153]. Система, що принесли з собою нормандці передбачала централізацію влади, і Нормандське завоювання прислужилося тому, що за півтора століття з території, де феодалні стосунки були не дуже виразними, довгий час зберігалась значна кількість вільних селян, а королівська влада не мала важелів впливу на розвиток ситуації, Англія перетворюється на централізовану державу, де король фактично є головним сеньйором для феодалів, результативно працює система васалітету. Король отримав ресурси, яки-

ми міг розпоряджатись на власний розсуд і, завдяки проведеним реформам, мав структури, що посилювали його вплив - армію найманців і королівський суд. За словами М.М. Горелова, завойовуючи Англію, нормандці виступили по відношенню до неї не тільки у якості носіїв іншого культурного устрою, чужинських традицій, що були навіть етнічно далекими від англосаксів, але і в ролі «цивілізаторів», що в насильницький спосіб насаджували в країні привнесені з континенту порядки і традиції [4, с.153-154]. В.В. Штокмар у своєму дослідженні щодо історії середньовічної Англії підкреслила, що «в результаті завоювання встановилась сповна завершена по формі феодальна система земельних держань і васальних зв'язків. Ця система була у значній мірі перенесена з Англії в Нормандію у готовому вигляді. Феодальний устрій в Англії був більш довершеним, оскільки він був перенесений у готовому вигляді, ніж у Франції, де він склався природнім шляхом» [5, с. 49]. Таким чином, ми маємо історичний приклад стосунків між різними типами і стадіями цивілізаційного розвитку. І оскільки герцогство Нормандія на момент завоювання Англії вже мала досить чіткі риси політичного устрою, цікаво прослідкувати яким чином вдавалось правителям впроваджувати їх на завойованих територіях.

Герцогство Нормандія, на чолі якого стояв Вільгельм, що за підкорення англосаксонської Англії увійшов в історію з ім'ям Вільгельма Завойовника, різко відрізняється від усіх інших герцогств, графств та інших політичних утворень, на які розпалась монархія Карла Великого. В жодному з них центральна влада не була такою сильною, як тут, і державний порядок не був так правильно і міцно організований за допомогою як феодальних, так и нефеодальних коштів та засобів управління. Саме тут феодальна система набула найбільш завершеного характеру, ніж в інших регіонах Західної Європи, і саме тому вона могла слугувати і більш довершеним урядовим механізмом, правитель держави міг ефективно застосувати його у якості владних ресурсів. Вільгельм був не тільки феодальним сюзереном своїх васалів, що вимагав від них виконання їх васальних обов'язків, але очільником справжньої монархії, а значить ці васали повинні були беззастережно коритися герцогові як його піддані носію верховної влади. Герцог Нормандії вимагав присягнутися йому всіх

вільних людей; він заборонив своїм баронам вести приватні війни і міг притягнути до свого власного суду у будь-який момент. Барони були позбавлені права карбувати власну монету, мати зовнішні контакти з представниками інших політичних утворень. Герцог мав потужну військову силу, якою розпоряджався на власний розсуд. І церква на території герцогства була підпорядкована владі очільника, причому власноруч призначаючи єпископів, наприклад (в той час як католицька церква в інших регіонах відстоювала право підкорювати собі світську владу), опікувався матеріальними інтересами церкви, зберігаючи непогані стосунки з папою. « Колись самі нащадки вікінгів, нормандці дуже швидко пережили соціокультурну інверсію, перетворившись на яскравих представників західноєвропейського феодального світу, причому чи не найбільш активний, агресивний його контингент» [4, с. 153]. Саме ця система і була перенесена, причому досить вдало, до Англії. Ця спроба вдалась самому завойовникові - Вільгельму, але чи легко було його нащадкам підтримувати привнесений порядок. Адже альтернативний шлях розвитку для Англії після завоювання нормандцями продовжував деякий час зберігатись у вигляді хоча б етнічних розбіжностей, і будь-яке посилення тиску на баронів могло привести до зворотного від бажаного результату.

Нащадок Вільгельма Завойовника Вільгельм Рудий (1087-1100) не встиг докласти значних зусиль щодо розвитку системи, закладеної герцогом Нормандським. Але це сповна надолужив наступний володар престолу Генріх I (1100-1035). У своїй хартії він обіцяв церкві свободу, феодалам - дотримання їх прав, а народу - «закони короля Едуарда» [1]. По суті Генрих I повертається до політичної системи Вільгельма Завойовника, скасовуючи нововведення Вільгельма Рудого (надзвичайні рельєфи, платно за дозвіл на шлюб баронських спадкоємців тощо) [1]. Організація судових справ і фінансів в значній мірі сприяла зміцненню королівської влади за часів Генриха I. Але після смерті сина Вільгельма Генриха I, який не залишив синів, почались феодальні міжусобиці.

Королева Матильда, що була його жінкою, померла у 1118 р. У подружжя було двоє дітей - донька Матильда, яка стала жінкою германського імператора Генриха V, і син Вільгельм.

Саме останній був нащадком Генриха, онуком Вільгельма Завойовника, а значить питання престолонаслідування виглядало досить простим. Але у 1120 р. під час морської катастрофи принц Вільгельм загинув. З 1134 р. Генрих, доволі літня людина, залишався єдиним прямим нащадком Вільгельма Завойовника, а питання хто успадкує королівський трон залишалось невизначеним.

У Генриха був небіж Стефан Блуаський - син його старшої сестри Адели. Він виховувався при дворі Генриха, за віком і вихованням міг би наслідувати трон як онук Вільгельма Завойовника. Але фамільне ім'я передавалось по чоловічій лінії, Стефан був сином графа Блуа і таким чином, успадкувавши королівський трон він започатковував нову династію Блуа. Нормандська династія за цим варіантом продовження не мала.

Іншою кандидатурою на престол залишалась донька Генриха Матильда. З 1125 р. вона знов була незаміжня, не мала дітей і вік нареченої - 26 років. Генрих почав розглядати ці обставини як такі, що могли б змінитись, перетворившись на значні позитивні результати у питанні престолонаслідування.

Як відомо, після Нормандського завоювання інтереси англійських королів на континенті не тільки не згасали, а навпаки постійно підігрівались. Біля південних кордонів герцогства Нормандія було розташоване графство Анжу. Дві сеньйорії були постійними суперниками, протягом століття вели війни з перемінним успіхом і жодна сторона не могла довести своїх переваг. На початку ХІІ ст.. Анжу керував чотирнадцятирічний Готфрид IV - син володаря Фулька V Анжуйського. Останній перебував на Сході, мав там важливі справи, і на його швидке повернення очікувати було годі. Генрих почав виношувати плани на одруження Матильди і Готфрида, в результаті якого об'єднувались врешті решт Анжу з Нормандією у складі англійської корони і виникала потужна держава. У 1127 р. шлюб був укладений; барони Генриха присягнулися Матильді як майбутній королеві (в їх складі був і Стефан Блуаський, що таким чином втрачав перспективу престолонаслідування). 1133 р. у Матильди народився син, якого було названо Генрихом. 1134 р. король Генрих помирає. Його онуку було 2 роки. Міжусобна боротьба була неминучою.

Слабкі місця в позиції знайшлися і у Матильди, і у Стефана, як у найбільш вірогідних претендентів на престол. Стефан

відмовився від своєї присяги Матильді і її синові на підставі того, що мати Матильди, жінка Генриха I Едит-Матильда не мала прав бути королевою. Генрих взяв шлюб не дивлячись на те, що вона до того прийняла обітницю у монастирі, що унеможлиблювало шлюб, але Генрих знехтував обставинами. Тепер Стефан апелював до цієї історії, за якою Едит-Матильда - мати Матильди, як чорниця, не могла укласти шлюб, а значить її донька є незаконнонародженою і не може успадкувати трон.

У Стефана знайшлись прихильники серед англійських баронів, папа також став на його бік. 28 грудня 1135 р. Стефан був коронований у Лондоні. Але відмова від обітниці у ті часи - злочин. І ця обставина стала інструментом у боротьбі за владу у протилежної сторони, яка також мала своїх прихильників і доволі впливових. Серед них граф Глостер Роберт - незаконнонароджений син Генриха I і, таким чином, брат Матильди. Девід I Шотландський, що був братом Едит-Матильди, а значить дядею молодій Матильді, теж мав вагомі підстави втрутитись у боротьбу. Вона загострювалась, і в процесі, переслідуючи свої інтереси, барони переходили з одного табору в інший.

1139 р. Матильда наважилась на відверту боротьбу за трон. Вона висадилась в Англії. Але Стефан відразу захопив її в замку, де вона зупинилась. Матильді вдалось втікти звідти і дістатись до свого брата Глостера у Бристоль. Кількість її прихильників збільшувалась, в цілому східна частина Англії підтримувала Стефана, західна - Матильду [3, с.270]

1147 найбільш відданий прихильник Матильди Роберт Глостер помирає. Вести без нього результативні військові дії було складно, і Матильда 1149 р. залишає Англію. Боротьба не завершилась ничим - Матильда не здобула титулу королеви; Стефан залишився королем, але значна кількість баронів була йому непідвладна. Тим більше ніяк не підпадали під його вплив землі на континенті - чоловік Матильди господарював тут поки Матильда воювала в Англії. Отже володіння Стефана якщо і існували, то обмежувались лише територією Англії.

Син Матильди Генрих виявляв ще більше інтересу до розширення своїх володінь, ніж його батько Готфрид. У 1150 р. він був визнаний герцогом Нормандським, після смерті батька у наступному році він став графом Анжуйським. У подальшому

здобутті нових територій молодий граф використав традиційний для тих часів інструмент - шлюб.

Він взяв шлюб з Алієнорою Аквітанською, з якою перед тим у 1152 р. необачно розлучився французький король Людовик УП. До володінь Генриха додалась Аквітанія - багата, розвинена область півдня Франції. Зважаючи на те, що Генрих вже до того володів герцогством Нормандським, графством Анжуйським, і Бретань, яка вважалась незалежним графством, але визнавала верховенство Нормандії з часів Завойовника - тепер, після приєднання Аквітанії Генрих Анжуйський був володарем всього заходу Франції. Його батько Готфрид, після того як прикрасив капелюха гілочкою раakitника (лат. *planta genista*) отримав прізвисько Плантагенет. Генрих почав носити це ім'я з гордістю - він був могутнім володарем на континенті. Ці володіння визнавали як більш привабливі і англійські барони; вони давали можливість Плантагенету мати потужне військо і в разі потреби земельний фонд для заохочення.

Стефан з військом висадився в Англії у 1153 р. і розпочав просування вглиб країни. Він мав очевидні переваги перед Стефаном, який не міг контролювати всіх англійських баронів, в той час як здобутки Генриха були вагомими і набуті в стислий термін. Кількість прихильників Генриха зростала. Стефан пішов на угоду, за якою йому залишали життя і титул короля пожиттєво, натомість він визнавав Генриха своїм нащадком. 19 грудня 1154 р. Генрих Плантагенет став англійським королем Генрихом II. Йому виповнився 21 рік.

Отже, міжусобні війни, що точились з 1134 р. припинились лише в 1153 р., коли внаслідок угоди, укладеної між обома ворогуючими таборами, Генріх Плантагенет, граф Анжуйський, був визнаний нащадком престолу і став королем 1154 року. Він успадкував корону по материнській лінії, отже хоч і був праонуком Вільгельма Завойовника і онуком Генриха I не належав до нормандської династії. Генрих II започаткував нову династію - Плантагенетів, що правила більше трьох століть.

Правління Генріха II Плантагенета (1154-1189) - важливий етап у розвитку феодальної держави в Англії. Генріх II став доволі рішучим королем, до того ж непогано освіченим для свого часу. У виданій ним за прикладом його попередника хартії

Генрих II підтверджує церкві, всім графам и баронам, всім вільним людям всі пожалування та вольності і вільні звичаї, які король Генрих, дід його, їм дав і дарував, і скасовує і знищує за себе і нащадків своїх всі погані звичаї, які він знищив і скасував, посилаючись при цьому на хартію Генриха I [2]. В проголошеному немає ніякої конкретної програми, цей документ - данина традиції, що вже складалась. Але саме правління Генриха II Плантагенета - це час важливих реформ в Англії, що мали значення для її подальшого розвитку. І головне місце серед них посідає судова реформа.

Всі перетворення були неможливі, якби не вистачало матеріальних можливостей. Як ресурс Генрих II використовував континентальні володіння. До складу англійського королівства за правління Генріха II увійшли великі володіння анжуйського дому у Франції - графства Анжу, Пуату, Мен, Турень. Крім того англійським королям на континенті як і раніше належала Нормандія. Герцогство Аквітанське також увійшло до складу володінь англійського короля (внаслідок шлюбу Генріха II з Алієнорою). Наявність таких значних володінь у Франції значно збільшило матеріальні ресурси англійського короля. Використовуючи це, Генріх II провів реформи, які дозволили зміцнити королівську владу, яка дещо послабла під час феодальних усобиць. Елементи централізації в державі були посилені. На цьому шляху важливою справою була судова реформа. Кожна вільна людина могла тепер за певну плату отримати дозвіл перенести свою справу з будь-якого помісного суду, тобто суду феодала, до королівського суду. Від такої реформи виграли перед усім рицарі, тобто середні та дрібні феодала, а також заможні вільні селяни і городяни. Більшості населення країни - залежних селян, вілланів ця реформа не торкнулась. Залежні селяни залишились підсудними тільки суду феодала. Але реформа в значній мірі скоротила компетенцію феодальних судів і розширила значення королівського суду.

Іншою реформою, що була проведена в правління Генріха II, була реформа військова, яка полягала в тому, що військова служба феодалів на користь короля обмежувалась певним, відносно невеликим терміном. Натомість король вимагав від феодалів особливої грошової виплати, так званих щитових грошей.

На ці гроші король винаймав до себе на службу рицарів, що зменшувало його залежність від феодалного ополчення баронів. Крім того, король зобов'язував всіх вільних людей мати певне озброєння, в залежності від їх майнового стану, і за закликом короля з'являлись в повному озброєнні на військову службу. Всі ці реформи посилювали королівську владу і сприяли централізації державного управління.

Царювання Генриха II мало велике значення для історії Англії. Боротьба з баронами завершилась створенням центральних застанов міцної королівської влади, судової, фінансової системи, реорганізацією військової системи. В перетвореннях наявність континентальних володінь зіграла свою роль - вони давали кошти для проведення централізаторської політики в Англії. Отже, протягом трохи більше ніж століття Англія втратила перспективу розвитку в орбіті Північно-Західної Європи, хоча етнічно вона була ближчою до датчан, ніж до франків, і набула нової перспективи. При цьому завойовники потужно використовували переваги системи, з якою прийшли, і міцно тримались за ті володіння, які мали на континенті. Англія в політичному сенсі стала реальною категорією на відміну від періоду датського завоювання. Але змінила при цьому шлях історичного розвитку.

Література

1. ХАРТИЯ ГЕНРИХА I (1100 г.) / Перевод Д.М. Петрушевского - Режим доступу до джерела: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/Genrich_I/charta.pht ш1?ia=8123
2. ХАРТИЯ ГЕНРИХА II (около 1154 г.) / Перевод Д.М.Петрушевского. - Режим доступу до джерела: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Engl/XII/GenrichII/charta_II_54.pMт1?i
3. Азимов А. Англия: от Стоунхенджа до Великой хартии вольностей / Айзек Азимов. – М.: Эксмо, 2009. – 384 с.
4. Горелов М.М. Датское и нормандское завоевание Англии в XI веке / Максим Михайлович Горелов. – СПб.: Алетейя, 2007. – 176 с.
5. Штокмар В.В. История Англии в средние века / Валентина Владимировна Штокмар. – СПб. : Алетейя, 2000. – 203 с.